

تاریخ دریافت: ۹۵/۴/۶
تاریخ پذیرش: ۹۵/۸/۱۷

فصل نامه علمی - تخصصی عصر آدینه
سال نهم، شماره ۱۹، پاییز ۱۳۹۵

بررسی تطبیقی آرمان شهر مهدوی در شعر معاصر عربی و فارسی

^۱ حدیث بابایی
^۲ کبری خسروی
^۳ حسین چراغی وش

چکیده

آرمان شهر در معنای کلی، سرزمین خیالی و دست نیافتنی دنیای بشریت است که تاکنون در عالم واقعیت محقق نشده است و تنها در عالم خیال وجود دارد. آرمان شهر در اندیشه‌ی شاعران و ادیبان مختلف، مدینه‌ی فاضله و ناکجاآبادی است که در آن، همه‌ی انسان‌ها در آزادی و خوشبختی کامل زندگی می‌کنند و از ظلم و ستم و بی‌عدالتی‌های موجود در عالم واقعیت در آن خبری نیست. شاعران معاصر با دیدن مشکلات و جنگ‌های اخیر در سراسر دنیا، دست به خلق شهری آرمانی زدند که در آن خبری از جنگ و مصیبت نخواهد بود. جامعه‌ای که زیربنای آن، آیات متعدد قرآن و روایات متواتر بوده و حکایت از حکومتی جهانی دارد که دنیا را اداره خواهد نمود و در آن تنها عدالت و امنیت و سعادت حاکم خواهد بود، آن روز همان روز تشکیل حکومت جهانی امام مهدی (عج) است. پژوهش حاضر به بررسی آرمان شهر در شعر شاعران معاصر زبان فارسی و عربی می‌پردازد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که آرمان شهر مهدوی در شعر

۱. کارشناس ارشد زبان و ادبیات عربی دانشگاه لرستان (نویسنده مسئول) (hadisbabaei580@yahoo.com).

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه لرستان.

۳. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه لرستان.

شاعران شامل موضوعاتی همچون؛ آرمان شهر عدل، آرمان شهر مستضعفان، آرمان شهر رفاه و آسایش می باشد. شاعران مختلف برکت، امنیت، کامل شدن عقل و خرد و آشکاری گنج های زمین را لازمه برقراری رفاه و آسایش در جامعه دانسته اند.

واژگان کلیدی

امام مهدی عج، آرمان شهر، شعر معاصر عربی، شعر معاصر فارسی، ادبیات تطبیقی.

مقدمه

۱. بیان مسئله

تاریخ زندگی بشر، گواه آن است که سودای نیل به سعادت در او هرگز خاموش نبوده است و بشر همیشه در تکاپوی جامعه ای عاری از کاستی به سر برده است و همواره در طول تاریخ سعادت فردی و اجتماعی دغدغه ای اندیشمندان و فلاسفه بوده است و با تولد در انسان آغاز شده است. بشر همواره در آرزوی تحقق جامعه ای عاری از جنگ و غارت، فقر و گناه همراه با آسایش در تکاپو بوده است؛ از این رو ساختن جامعه ای به سامان و تجسم یک آرمان شهر و مدینه فاضله، پاسخی برای وصف ناگوار موجود در عصرشان بوده است. از باورهای مسلم مسلمانان به ویژه شیعیان، ظهور منجی آخرالزمان می باشد که با ظهور ایشان آرمان شهر آنها طبق وعده های صریح قرآن، محقق گردد:

﴿وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ﴾
(قصص: ۵)

زیرا شیعیان از ابتدای تاریخ اسلام با تحمل تمام ظلم و ستم ها از جانب حکمرانان وقت به امید تحقق آن روزی چشم دوخته اند تا منجی عالم بشریت از راه فرا رسد و به تمام مشکلات حاکم بر دنیا پایان دهد، روزی که بشر در حسرت داشته ها و نداشته ها نباشد، روزی که بهای انسانیت با پول مبادله نگردد، روزی که مهربانی و صمیمیت به درون تمام دل ها راه یابد، آن روز همان روز ظهور امام مهدی عج و تشکیل حکومت عادلانه ایشان است. شاعران بسیاری در طول تاریخ و در تمام ادبیات ملل مختلف به دنبال تحقق آرزوهای گمشده خویش در جستجوی شهرآرمانی خود بوده اند تا در پناه آن از ظلم و ستم دیگر خبری نباشد و این نوع شعر بیشتر در شعر شاعران متعهد به

بسم الله الرحمن الرحیم

اهل بیت علیهم السلام در طول تاریخ اسلام دیده می‌شود زیرا شیعیان در طول تاریخ توسط حاکمان ظالم و مستبد مورد ظلم و ستم واقع شده‌اند از این رو شاعران شیعه به شکل نمادین و گاهی صراحتاً از وجود آرمان شهر مهدوی در میان اشعارشان یاد کرده‌اند. در عصر معاصر اکثریت شاعران هردو زبان از آرمان شهر خویش با ویژگی‌های آرمان شهر عدالت، آرمان شهر مستضعفان و آرمان شهر رفاه و آسایش یاد کرده‌اند که در حقیقت تنها زیرلوی حکومت جهانی منجی موعود صلی الله علیه و آله محقق خواهد شد.

۲. پرسش تحقیق

آرمان شهر مهدوی چگونه در شعر شاعران معاصر مسلمان زبان عربی و فارسی تجلی یافته است؟

۳. فرضیه تحقیق

شاعران معاصر عربی و فارسی (شیعه) با اقتباس هنری و ادبی از تفاسیر آیات و روایات متواتر به وصف آرمان شهر مهدوی در اشعار خویش پرداخته‌اند. آرمان شهر مهدوی در شعر شاعران معاصر، در موضوعات مختلفی همچون؛ آرمان شهر عدل، آرمان شهر مستضعفان، آرمان شهر رفاه و آسایش تبلور یافته است و شاعران؛ برکت، امنیت، کامل شدن عقل و خرد و آشکاری گنج‌های زمین را لازمه برقراری رفاه و آسایش عمومی در جامعه تصور کرده‌اند.

۴. ضرورت تحقیق

یکی از اصلی‌ترین دلایل ضرورت این پژوهش، بررسی تطبیقی عقاید مشترک شاعران شیعه عرب و فارس در مورد آرمان شهر مهدوی و معرفی آن از دریچه شعر و ادب به مخاطبان است؛ زیرا شعریکی از بهترین وسیله‌های مؤثر بر افکار مخاطبان است و شاعران معاصر، در عصری که عصیانکار عقاید دینی مسلمانان است؛ کوشیده‌اند تا با این ابزار (شعر) به دفاع از عقاید تشیع به ویژه به بیان سیمای امام مهدی علیه السلام بپردازند. از دیگر ضرورت‌های این پژوهش بیان اندیشه شاعران معاصران مسلمان (شیعه) و معرفی آنها به عنوان شاعران متعهد به اهل بیت علیهم السلام به مخاطبان است.

۵. پیشینه تحقیق

در خصوص بررسی آرمان شهر، آثار مختلفی به صورت کتاب و مقاله در زبان‌های

عربی و فارسی انجام شده است ولی در زمینه شعر تنها آثار محدودی صورت گرفته که می‌توان به آثاری همچون «چشم اندازهای آرمان شهر در شعر معاصر فارسی» (فاطمه حیدری: ۱۳۹۳)، «سمبل‌های آرمان شهر در شعر معاصر عربی و فارسی» (یحیی معروف و فاروق نعمتی: ۱۳۹۲) و پایان‌نامه «شهر از نگاه شعر عربی معاصر» (عباس گنجعلی، ۱۳۸۸) در دانشگاه تهران اشاره داشت. در اثر نخست، به بیان اشعار شاعرانی همچون؛ نظامی و عطار پرداخته که در این پژوهش به شعر آنها هیچ اشاره‌ای نشده و با این پژوهش یک اثر کاملاً متفاوت است. در اثر دوم تنها در بخشی از این اثر به مسأله آرمان شهر مهدویت در شعر شاعرانی همچون؛ قیصر امین‌پور، علی موسوی گرمارودی، سید محسن امین و محمد جواد بلاغی پرداخته شده است و کارهای مورد نظر بیشتر جنبه جمع‌آوری داشته و کمتر به تحلیل و توصیف توجه شده است و مقاله صرفاً به سمبل‌های آرمان شهر در شعر معاصر عربی و فارسی اختصاص دارد و تنها به بررسی و ذکر شعر برخی از شاعران مدّ نظر در این پژوهش اشاره شده و هیچ تحلیل و توصیفی صورت نگرفته است. بر اساس اطلاعات نگارندگان، تحقیق مستقّلی در زمینه «بررسی تطبیقی آرمان شهر مهدوی در شعر معاصر عربی و فارسی» به خصوص شاعران مورد نظر در این مقاله صورت نگرفته است. در این نوشته، به بیان عقاید مشترک شاعران مورد نظر با نمونه‌ها و نگاهی متفاوت تراز کار دیگر نویسندگان، به بررسی تطبیقی آرمان شهر مهدوی در شعر معاصر عربی و فارسی می‌پردازیم.

بررسی آرمان شهر مهدوی در شعر شاعران معاصر

آرمان شهر، همان بهشت موعود زمینی است که رویای همیشگی انسان بوده است. هیچ‌گاه بشر از اندیشه رویای بهتر زیستن فارغ نبوده و همیشه ظلم و رنج، نصیب او گشته است اما علی‌رغم این مصیبت‌ها، شیعیان در طول تاریخ اسلام منتظر وعده‌های الهی برای تحقق آرمان شهر مهدوی طبق آیه ۵ سوره قصص بوده‌اند.

«هنر، ادبیات و تمام فرهنگ بشری تجلی گاه روح ایده آل موجودی است که هرگز در برابر وضع جهان خشنود نیست. انسان عصر جدید گذشته یک سرتیره و تار همانند قرون وسطایش می‌نگرد و آینده‌ای روشن و عصر طلایی را در پیش خویش می‌طلبند و از این رو، آرمان تشکیل جامعه‌ای آرمانی و اصلاح‌گر مشرق و مغرب زمین را درنور دیده و پیرو قابلیت‌های آنان، تعینات گوناگونی یافته و در آثار مختلف نمایان شده است، چنان‌که

شاعر در شعرش، پیکر تراش در پیکره اش و نقاش در نقاشی اش آرمان خود را نشان داده‌اند.» (محمدی منفرد، ۱۳۸۷: ۳۷)

آرمان شهر مهدوی در نظر تمام شاعران معاصر هر دو زبان در موضوعات مختلفی تجلی یافته است: ۱. آرمان شهر عدالت؛ ۲. آرمان شهر مستضعفان؛ ۳. آرمان شهر رفاه و آسایش که شامل برکت نعمت‌ها، امنیت و... می‌گردد.

۱. آرمان شهر عدالت

بشر در طول حیات خویش در جستجوی تحقق آرمان شهری بوده است که تنها در سایه حکومت امام مهدی علیه السلام محقق می‌گردد و مشخصه بارز آن عدالت همگانی است. در زیارت صاحب الامر می‌خوانیم:

السَّلامُ عَلَى الْقَائِمِ الْمُنْتَظَرِ الْعَدْلِ الْمُشْتَهَرِ (قی، ۱۳۴۵: ۱۰۴۱).

در خصوصیات قیام و حکومت امام زمان علیه السلام هیچ ویژگی به اندازه عدالت و قسط روشنی ندارد. آن قدر که در روایات برویگی عدالت گستری آن حضرت علیه السلام تأکید شده، بر سایر مسائل این چنین تأکید نشده است و این نشان از برجستگی این امر مهم در دوران ظهور دارد؛ زیرا آرزوی عدالت و برابری از دغدغه‌های دیرینه بشریت است و این دغدغه مهم دلیل گرایش به موعود در خاطر و جان بشریت است. سید رضا موسوی هندی^۱ فرجام نابودی حکومت ظلم و ستم را تنها در سایه عدالت امام مهدی علیه السلام محقق می‌داند:

وَيُطْلَوِ بِسَاطِ الْجَوْرِ فِي عَدْلِ سَيِّدٍ لِأَلْوِيهِ الدِّينِ الْخَنِيفِ بِهِ النَّشْرُ
فَأُتِّجَ هَذَا الْقَوْلُ إِنْ كُنْتَ مُضْغِيًّا وَجُوبَ إِمَامٍ عَادِلٍ أَمْرُهُ الْأَمْرُ
(موسوی هندی، ۱۳۸۸: ۵۵-۵۳)

و بساط ظلم با عدالت آقایی در هم پیچیده خواهد شد که پرچم‌های دین خنیف به وسیله او برافراشته می‌شود. اگر خوب گوش کنی نتیجه گفتار این است که باید

۱. سید رضا موسوی هندی، دانشمندی ادیب و فرزانه بود که متولد سال ۱۲۹۰ هجری و متوفی سال ۱۳۶۲ هجری که شهرت او بیشتر به خاطر قصیده کوثریه و اشعار حسینی است. او دارای آثار ارزشمندی همچون؛ مشروطیه و الاستبداد، المیزان العادل بین الحق والباطل، سبیکه العسجد فی التاریخ بأبعد و دیوانی مشهور به نام دیوان السید رضا الهندی می‌باشد که مملو از اشعار ارزشمند ادبی این عالم فرزانه در مدح و ثناء اهل بیت علیهم السلام است. (موسوی هندی، ۱۳۸۸: ۲۸-۷)

امام عادل‌ی وجود داشته باشد که فرمان او فرمان است.

همان‌گونه که از کلام شاعر برداشت می‌شود، وجود امام عادل‌ی که خداوند به خاطر گسترش عدل به فرمان او جهان را اداره نماید و عدالت ایشان در واقع دلیل بقاء حیات انسان‌ها باشد در هر عصری واجب است. کلام موسوی هندی، در حقیقت برگرفته از این سخن پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است که فرمودند:

زمین هرگز خالی از حجت نخواهد بود که یا ظاهر و آشکار، و یا خائف و نهان خواهد بود. تا حجت‌ها و بیّنات حضرت پرودگار باطل نشود. (سلیمان، ۱۳۸۱: ۷۲)

سلمان هراتی،^۱ عدالت موعود را با زبانی دلنشین و تعابیری زیبا برای خواننده تجسم می‌کند، عدالتی که بشریت سالیان متمادی در انتظار تحقق آن است. عدالتی که دلیل جنبش و تکاپوی زمین افسرده، دادگاه محاکمه و به دار آویختن ظالمان زمانه است. شاعر، زمین را به انسانی تشبیه کرده است که منتظرگامی بلند برای متحول ساختن جهان است:

ای دلیل جنبش زمین قسم به فجر/ تا تولد بهار عدل در جهان / ظالمان دهر را به دار می‌کشیم / گوش را به نبض تند خاک می‌دهیم / گام عادل‌ی بزرگ را منتظر، شماره می‌کند / در بهار، اعتراف سبز باغ را شنیده‌ام که می‌شکفت / اذن رویش بهار را توداده‌ای (هراتی، ۱۳۸۸: ۹۳-۹۲)

هراتی، سوگند یاد می‌کند که امام مهدی علیه السلام را تنها دلیل جنبش زمین یاد می‌کند. شاعر با جان بخشی به خاک، آن را مانند انسانی می‌داند که دارای نبض است و در اضطراب و تکاپوی تشکیل حکومت امام مهدی علیه السلام نبض خاک، شروع به تند زدن می‌کند.

قیصر امین‌پور^۲ حکومت جهانی امام مهدی علیه السلام را این‌گونه ترسیم کرده است:

۱. هراتی، متولد ۱۳۳۸ در روستای مرز دشت تنکابن است، وی در سال ۱۳۶۵ بر اثر سانحه رانندگی در مسیر لنگرود درگذشت. از او مجموعه شعرهای از آسمان تا آن ستاره (برای نوجوانان) بر جای مانده است که مجموعاً در کتاب کامل شعرهای سلمان هراتی تجدید چاپ شده است و از جمله آثار دیگر هراتی، از آسمان سبز، دری به خانه خورشید، از این ستاره تا آن ستاره و... می‌باشد. (کاظمی، ۱۳۹۰: ۳۲۱)

۲. امین‌پور، متولد ۱۳۳۸ در روستای گتوند دزفول و متوفی ۱۳۸۶ در تهران است. از آثار او؛ مجموعه شعرهای تنفس صبح، در کوچه افتاب، آینه‌های ناگهان، گل‌ها همه آفتابگردان‌اند، دستور زبان عشق و ظهر روز دهم (برای نوجوانان) است. (کاظمی، ۱۳۹۰: ۲۴۹)

روزی که روی درها با خط ساده‌ای بنویسند: تنها ورود گردن گج، ممنوع! وزانوان خسته‌ی مغرور جز پیش پای عشق با خاک آشنا نشوند (امین پور، ۱۳۹۰: ۶۱).

شاعر از نگاه خود آرمان شهر مطلوب را به تصویر کشیده که نوعی جهت دهنده‌ی افکار و اندیشه‌هاست و می‌توان گفت این عبارت‌ها تنها تصویری از یک آرمان شهر نیست؛ زیرا شاعر در ضمن توصیف و برشمردن ویژگی‌های آرمان شهر مهدوی، معیارهایی از زندگی انسانی را به ما نشان می‌دهد. امین پور «التماس کردن» و «گردن کج کردن» را امری ناپسند معرفی کرده و به این شکل، تصویری از یک انسان منتظر را ترسیم کرده می‌کند، انسانی که اهل تملق و چاپلوسی و خفت نیست و همواره در تکاپو و تلاش است. شاعر، با این عبارات بیان می‌دارد که به امید آمدن روزی چشم دوخته است که در آن روز بر کسی هیچ ظلمی نمی‌رود، روزی که در آن مالکیت جهان از آن حکومت الهی است و برای زندگی نمودن به اجازه و فرمان دیگری (حاکمان ظلم) نیازی نیست.

سید حسن الشیرازی^۱ امام مهدی عجل الله تعالی فرجه را پایان دهنده تمام ظلم و ستم‌ها معرفی می‌کند. شاعر، تحقق آرمان شهر خویش را تنها در سایه حکومت عادلانه امام مهدی عجل الله تعالی فرجه تجسم کرده است:

وَيَنْشُرُ فِي الْأَرْضِ الْعِدَالَهَ وَالْثَّقَى وَيَطْوِي عَنِ الْأَرْضِ الْجِتَادَ وَالتَّمَرْدَا
(الشیرازی، ۲۰۰۵: ۴۳۵)

و در زمین عدالت و پرهیزکاری را منتشر می‌کند و از زمین سرکشی را درهم می‌پیچد.

عدالت، در آرمان شهر سید رضا مؤید خراسانی^۲، این چنین تجلّی یافته است:
بندگان! خاک ببوسید که مولا آمد گوبه فرعون زمان، ثانی موسی آمد
آن که رسم ستم از روی زمین بردارد که به عالم، اثر از جور و جفا نگذارد
(مؤید خراسانی، ۱۳۹۱: ۲۰۴)

۱. الشیرازی در سال ۱۹۳۷ در عراق به دنیا آمد و در سال ۱۴۰۰ ق در لبنان هنگامی که برای بزرگداشت سید موسی صدر به لبنان سفر کرد به دست گروهک تکفیری در مقابل مدرسه الامام المهدی به شهادت رسید بعد از شهادت جنازه او در دمشق و عراق تشییع شد و سپس جسدش را به ایران منتقل کرده و در جوار حضرت معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد. دارای آثار عظیمی همچون: دیوان شعر، العمل الأدبی، الاقتصاد الاسلامی و... است. (شیرازی، ۲۰۰۵: ۴۶-۲۳)
۲. سید رضا مؤید خراسانی در سال ۱۳۲۱ متولد شد. دارای آثاری همچون: گل‌های اشک جلوه‌های رسالت، نغمه‌های ولایت، سفینه‌های نور، چکامه عشق و... است. (www.laqart.ir)

سیدرضا مؤید خراسانی در بشارت به مسلمانان گوشزد می‌کند که موسی زمانه خواهد آمد و دستگاه فرعونیان را در هم خواهد کوبید و در پناه حکومت عادلانه ایشان دیگر خبری از ظلم و ستم نخواهد نبود. در نظر شاعر «فرعون» نماد حکومت‌های ظالمانه و غاصبانه و «موسی» نماد وجود حکومت عادلانه امام مهدی علیه السلام می‌باشد که در عصر ظلم و ستم حاکمان ستمکار ظهور خواهند نمود و تمام اقتدار فرعونیان زمانه را در هم خواهد شکست.

با بررسی ابیات ذکر شده که امام مهدی علیه السلام را به حضرت موسی علیه السلام تشبیه نموده اند، در حقیقت می‌توان وجه شبه، این تشبیه را اولاً، نقش هدایت‌گری مردم توسط این دو بزرگوار به سوی پرودگار، در دو عصر مختلف اما با شرایط یکسان معرفی کنیم؛ زیرا همان‌گونه که حضرت موسی علیه السلام در عصری مملو از گمراهی و ضلالت و مقام و منزلت جادو به پیامبری مبعوث شدند، امام مهدی علیه السلام نیز در عصری ظهور می‌نمایند که پر از فرقه‌ها و مذاهب گمراه‌کننده است و مردم در این گمراهی غوطه‌ور هستند.

ثانیاً، حضرت موسی علیه السلام برای ابطال سحر جادوگران صاحب معجزه عصا بودند، امام مهدی علیه السلام نیز دارای معجزه هدایت بشریت و ابطال تمام فرقه‌های ضالّه در عصر ظهور می‌باشند.

ثالثاً، همان‌گونه که حضرت موسی علیه السلام دارای معجزه شکافته شدن دریا و نابود شدن سپاهیان فرعون بودند، امام مهدی علیه السلام نیز دارای معجزه خسف بیداء هستند، معجزه‌ای که در نزدیکی سرزمین مکه رخ می‌دهد و سرزمین بیداء شکاف برمی‌دارد و سپاهیان دجال را می‌بلعد.

رابعاً، آن حضرت، همچون حضرت موسی علیه السلام، پنهانی پا به عرصه هستی گذارد و مأموران حکومتی، با این که مراقبت‌های زیادی انجام می‌دادند از تولد امام مهدی علیه السلام آگاه نشدند؛ زیرا تولد ایشان مانند حضرت موسی علیه السلام، بنابر مصالحی پنهان نگاه داشته می‌شد تا از خطری که از سوی دستگاه حاکم متوجه آن حضرت بود در امان بماند.

خامساً، تشبیه امام مهدی علیه السلام با عنوان حضرت موسی علیه السلام در حقیقت این بیان می‌تواند حاکی از شخصیت بزرگوار و با عزت و زنده کننده‌ی فضائل و رهبری مقتدر ایشان باشد. در نتیجه از این روشااعر، امام مهدی علیه السلام را موسی ثانی زمانه معرفی کرده است.

عدالت امام مهدی علیه السلام در شعر حسین آل جامع^۱ این چنین تجلی یافته است:
يَقُومُ بَيْنَ يَدَيْهِ الْعَدْلُ مَلْحَمَهُ وَجُنْدُ مَهْجِهِ الْإِيمَانُ وَالرَّشْدُ
(آل الجامع به نقل از مجله الانتظار، ۱۴۲۷ق: ج ۳، ۳۵)
عدل میان دودست او مانند حماسه ای برپا می گردد و راه سپاهیان او ایمان و هدایت است.

شاعر با بیان این ابیات اعلام می دارد که امام مهدی علیه السلام عدالت بی پایان خویش را بر همگان همچون چکامه زیبا نبرد می بخشد، او عدالت را در میان دستان امام به حماسه ای تشبیه کرده است که سپاهیان آن در میدان نبرد ایمان و هدایت است.
برخی از شاعران معاصر در ترسیم ویژگی عدالت در آرمان شهر خویش از شخصیت قرآنی حضرت داود علیه السلام استفاده کرده اند. حسن میرجهانی^۲ زمین را به فرا رسیدن روزی بزرگ نوید می دهد که در آن بر کسی ظلم و ستم نخواهد رفت، روزی که پهنه ی زمین پر از عدالت خواهد گشت:

وَهُوَ كَدَاوُدَ النَّبِيِّ إِذْ حَكَمَ بِالْعَدْلِ كَانَ حَاكِمًا وَمَا ظَلَمَ
(میرجهانی، ۱۳۸۸ق: ۲۱۵-۲۱۴)

او مانند حضرت داوود علیه السلام است هنگامی که حکم به عدالت کرد، او حاکمی عادل بود و ستم نکرد.

محمدرضا حکیمی^۳ یکی از ویژگی های بارز امام مهدی علیه السلام را عدالت گسترده و حکیمانه ایشان معرفی می کند، شاعر با استفاده از تصویر عدالت حضرت داوود علیه السلام یعنی با استفاده از تعبیر «منشور داوودی»، امام مهدی علیه السلام را وارث علم قضاوت ایشان معرفی می کند:

۱. مرحوم حسین آل جامع یکی از شاعران معاصر است که دارای قصیده ای بنام «یا رعباً لصبحک» در وصف امام مهدی علیه السلام است که در سیزدهم شعبان ۱۴۲۱ هجری آن را سرده است. (مجله الانتظار، ۱۴۲۷ق: ج ۳، ۳۵)

۲. سید محمد حسن میرجهانی، در سال ۱۳۱۹ ق متولد و در سال ۱۴۱۳ ق درگذشت. دارای ۱۵۰ اثر در زمینه های مختلف از جمله؛ تفسیرام الکتاب، البكاء الحسین علیه السلام، لوامع النور فی علائم الظهور والدرر المکنونه فی الامام والامامه و صفاته الجامعه و... است. وی در کتاب الدرر در مورد امام مهدی علیه السلام به طور مفصل صحبت کرده است. (عبداللهی، ۱۳۸۴: ۱۸۳-۱۸۲)

۳. حکیمی، در سال ۱۳۱۴ متولد شد. وی دارای آثار عظیمی همچون؛ الحیاه، خورشید مغرب، امام در عینیت جامعه، تفسیر آفتاب و... است. (www.fa.m.wikipedia.org)

راه ستم را از جهان، آسان که می دانی بزن! منشور داوودی بخوان، تخت سلیمانی بزن!
(حکیمی، ۱۳۹۰: ۲۲۹)

سید محسن ابوالحب^۱ نیز با اشاره به شخصیت حضرت داوود و موسی علیه السلام و
ستمگرانی همچون جالوت و فرعون، سیمای امام مهدی علیه السلام را این گونه مجسم می کند:
أَنْتَ دَاوُدُ آلِ أَحْمَدَ فَأَنْهَضْ طَالَ جَالُوتَ فِي الْمَلَأَ وَاسْتَطَلَا
أَنْتَ مُوسَى الْكَلِيمَ حَقًّا أَلَا أَدْحِضْ كَيْدَ فِرْعَوْنَ وَاتْرُكْ الْإِمَهَالَا
(ابوالحب، ۱۳۸۵: ۱۲۴)

تو داوود خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله هستی. پس قیام کن که جالوت در زمین حکومت
می کند. همانا تو به درستی موسی کلیم الله هستی، پس به پا خیز و نیرنگ فرعون را
نابود کن و مهلت دادن را رها کن.

با توجه به اشعار شاعرانی همچون محمدرضا حکیمی، سید حسن میر جهانی و
محسن ابوالحب که امام مهدی علیه السلام را به طور واضح به حضرت داوود علیه السلام تشبیه نموده اند
می توانیم بگوییم که این بیان در حقیقت گواه تصویر عصر ظهور می باشد؛ زیرا همان گونه
که حضرت داوود علیه السلام در عصر حکومت ظالمانه و مملو از فساد جالوت قیام نمودند و
مردمی را از چنگال حکومت ظالمانه او رها کردند، امام مهدی علیه السلام نیز در عصری ظهور
خواهند نمود که جهان عرصه نبرد حق علیه باطل گردیده است و در آن عصر بر مظلومان
عالم، ظلم های بی شماری خواهد رفت شاعران عصر ظهور را به عصر پادشاهی جالوت
ستمکار و امام مهدی علیه السلام را به حضرت داوود علیه السلام تشبیه کرده اند که روزی ایشان قیام
خواهند نمود و مانند داوود نبی علیه السلام عدالت واقعی را در میان بشریت اجرا خواهند نمود و
در آن روز در لوای حکومت عادلانه ایشان بر هیچ کسی ستمی نخواهد رفت.

این بیان از سوی شاعران معاصر در هر دو زبان بینامتنیت قرآنی طبق آیه (نمل: ۱۵)
باشد؛ زیرا همه شاعران با آگاهی از روایات و تفاسیر متعدد قرآنی امام مهدی علیه السلام را به
داوود نبی علیه السلام تشبیه نموده اند. ذکر نام حضرت داوود علیه السلام در اشعار مهدوی نماد عدالت
بی پایان حضرت مهدی علیه السلام و ذکر نام حضرت یوسف علیه السلام نماد زیبایی چهره امام

۱. در سال ۱۲۲۵ هجری و بنا بر روایتی در سال ۱۲۴۵ هجری در کربلا متولد شد و در سال ۱۳۰۵ هجری از دنیا رفت. او یکی
از ادبای مشهور عراق است که دارای یک دیوان شعری است که بیشتر اشعار آن در وصف اهل بیت علیهم السلام به خصوص در
ثناء امام حسین علیه السلام سروده شده است. (ابوالحب، ۱۳۸۵: ۱۹-۱۳)

مهدی علیه السلام است.

در قرآن کریم در مورد عدالت حضرت داوود چنین آمده است که:

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا...﴾ (نمل: ۱۵)؛

و به راستی به داود و سلیمان دانشی دادیم و...

قرآن سخن را از مسأله «موهبت علم» که زیربنای یک حکومت صالح و نیرومند است شروع کرده می‌گوید: «ما به داوود و سلیمان علم قابل ملاحظه‌ای بخشیدیم» ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا﴾. گرچه بسیاری از مفسران در اینجا خود را به زحمت انداخته‌اند که ببینند این کدام علم بوده که در اینجا به صورت سربسته بیان شده، و خداوند به داوود و سلیمان عطا فرموده، بعضی آن را به قرینه آیات دیگر علم قضاوت و داوری دانسته‌اند: ﴿وَآتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَضَّلْنَا الْخُطَابَ﴾ (ص: ۲۰): ما به داود، حکمت و راه پایان دادن به نزاع‌ها آموختیم. ﴿وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا﴾ (انبیاء: ۷۹): ما به هریک از داوود و سلیمان مقام داوری و علم عطا کردیم. (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴: ج ۱۵، ۴۱۵)

احادیث بسیاری نیز در مورد شباهت امام مهدی علیه السلام به داوود نبی علیه السلام وجود دارد که از جمله می‌توان به روایتی از ابان، که در این زمینه از امام صادق علیه السلام روایت می‌کند بسنده کنیم:

دنیا به پایان نرسد تا از نژاد من مردی برآید که به روش حکمت آل داوود قضاوت کند و گواه نخواهد، به هر کس حق واقعی او را بدهد. (کلینی، بی‌تا: ج ۳، ۱۱۷)

مشفق کاشانی^۱ نیز از امام مهدی علیه السلام با عنوان امام عدالت گستر یاد می‌کند. شاعر اعلام می‌دارد، عدالت یکی از خصوصیات اصلی آرمان شهر مهدوی است:

امام عدالت گستر به تدبیر جهان داری ولی آسمان شوکت، به آیین جهان بانی
(کاشانی، ۱۳۸۸- الف: ۲۰۶)

این در حالی است که شهریار^۲ امام مهدی علیه السلام را با عنوان ذخیره الهی برای گسترش

۱. وی متولد ۱۳۰۴ و متوفی ۱۳۹۳ است. دارای آثار همچون: صلاهی غم، خاطرات سرود زندگی، شراب آفتاب، آیین خیان، کهکشان آبی و... است. (کاشانی، ۱۳۸۶: جلد کتاب)

۲. محمد حسین بهجت تبریزی متخلص به شهریار، در سال ۱۲۸۵ در تبریز به دنیا آمد و در سال ۱۳۶۷ درگذشت. دارای دیوانی دو جلدی که شامل اشعار معروفی همچون: علی ای همای رحمت، آمدی جانم به قربانت و... است. (کاشانی، ب، ۱۳۸۸: ۲۰۲-۲۰۱)

عدالت در آخر زمان معرفی می‌کند:

ذخیره است از خدای خود در آخر زمان

به قسط و عدل پُرسازد جهانی پُراز عصیان

در این طوفان که با تعبیر قرآن «اَوَّل حَشْر است»

همانا کاخ استبار ظالم می‌شود ویران

(شهریار، ۱۳۸۷: ج ۲، ۱۱۸۱)

محمد حسین الصغیر^۱ در ابیاتی، در مورد ظلم و ستم‌های انجام شده در سرزمین مکه صحبت می‌کند، منتظر تحقق عدالت است:

فَيَمْلُؤُهَا عَدْلًا وَقِسْطًا وَرَحْمَةً كَمَا مُلِئَتْ بِالْجَوْرِ وَالظُّلْمِ وَالْحَقْدِ
(الصغیر به نقل از مجله الانتظار، ۱۴۲۶ق: ج ۲: ۱۶)

و سرزمین مکه را از عدل و داد و رحمت پر می‌کند، همان طور که پراز ظلم و ستم و کینه شده باشد.

شیخ محمد حسین الإصفهانی^۲ عدل جهانی و گسترده امام مهدی عجل الله تعالی فرجه را در هنگامه تشکیل حکومت عادلانه خویش، این گونه ترسیم کرده است:

وَهَلْ سِوَاهُ قَائِمٌ بِالْقِسْطِ وَبِاسْطِ الْعَدْلِ بِأَوْفَى بَسْطٍ
وَلَا سِوَاهُ جَامِعٌ لِلشَّمْلِ وَالْحَاكِمُ الْعَدْلُ بِقَوْلِ فَصْلِ
(الإصفهانی، ۱۳۷۳: ۱۲۸-۱۲۷)

آیا جز او کسی قائم به قسط و بسط‌دهنده عدالت به کامل‌ترین وجه هست؟ و جز او کسی جامع برای همگان نیست و او حاکمی با اراده قاطع است.

این مشخصه آرمان شهر در شعر عبدالهادی الحکیم^۳ این چنین مصوّر شده است:

۱. دکتر محمد حسین صغیر در سال ۱۳۵۹ هجری قمری متولد شد. وی دارای قصیده ای در وصف امام مهدی عجل الله تعالی فرجه می باشد که این قصیده را در روز جشن ۱۵ شعبان سال ۱۴۱۴ هجری قرائت کرد و در مجله انتظار النجفیه چاپ شد. (آل درویش، ۲۰۱۱: ۵۶۴)

۲. شیخ محمد حسین اصفهانی، معروف به کمپانی در سال ۱۲۹۶ هجری قمری به دنیا آمد و در سال ۱۳۶۹ هجری قمری در سن ۶۷ سالگی درگذشت. وی دارای آثار ارزشمندی همچون؛ منظومه فی الصوم، رساله فی الطهارة و... و انوار القدسیه است که این کتاب دارای اشعار مختلفی در وصف و مدح پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام می باشد. (اصفهانی، ۱۴۲۳ ق: ۱۲-۱۰)

۳. دکتر عبدالهادی حکیم، در سال ۱۹۴۹ در نجف متولد شد وی دارای آثار مختلفی همچون؛ مسائل المسیره، حوزه

أَيِّنَ مِنْهَا مَنْ يَمْلَأُ الْأَرْضَ قِسْطًا بَعْدَ مَا جَانَبْتَ طَرِيقَ الرُّشْدِ
(الحکیم به نقل از العزازی، ۱۴۲۸ ق)

کجاست کسی که زمین را از عدل بعد از این که راه هدایت کنار نهاده شده است را
پرمی کند؟

رضا اسماعیلی با اقتباس از مفهوم آیه یک سوره جمعه، عظمت عدالت امام
مهدی علیه السلام را در آرمان شهر مهدوی به تصویر کشیده است:

ای عدالت موعود! / سرآغاز هر چه بود و نبود / «يُسَبِّحُ اللَّهَ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي
الْأَرْضِ...» / به خاطر خلقت نورت / و کرامات ظهورت / و یا حجه بن الحسن! / کی
می شود چشم عدالت / به جمالت روشن؟! (اسماعیلی، ۱۳۹۰: ۲۹۰)

شاعر در عباراتی دیگر عدالت امام مهدی علیه السلام را از جنس عدالت جدش امام
علی علیه السلام، ترسیم کرده است:

تومی آیی از فصل عدل علی / به تقسیم لبخند، تقسیم نان / تواز سمت توفان شب
می رسی / به دست تو، تیغی عدالت نشان / تومی آیی و با سر انگشت تو / ورق می خورد
سرنوشت جهان / تودر باغ آدینه گل می کنی / بهار عدالت، امام زمان علیه السلام (اسماعیلی،
۱۳۸۶: ۱۵۴-۱۵۳)

نزار الحر^۱ مدینه عدالت را در حالی برای مخاطب مجسم می کند که قبل از زمان ظهور
حق تبدیل به باطل گردیده و هر عرفی از بین رفته است:

أَصْبَحَ الْحَقُّ بَاطِلًا وَغَدَا الْبَاطِلُ حَقًّا وَكُلُّ عُرْفٍ يُعَابُ
فَانْصَرِ الْحَقُّ وَامْلَأِ الْأَرْضَ قِسْطًا وَلَيُنْزِلِ بِالظَّالِمِينَ الْعِقَابُ
(نورالدین، ۱۴۲۹ ق)

حق تبدیل به باطل و باطل تبدیل به حق شد و هر عرفی را نقض می کند.
حق را یاری کن و زمین را پراز عدل و داد کن و ظالمین را مورد کیفر و مجازات
قرار بده.

النجف الأشرف و... و در شعر همچون؛ ورده حب الله و تراتیل فی احباب الله می باشد. (حکیم، ۲۰۱۳)
۱. نزار الحر، سال ۱۹۳۱ م در جنوب لبنان متولد شد و در سال ۲۰۱۱ م درگذشت. وی دارای آثاری همچون؛
نزاریات حره، قصائد مبحره، دیوان التامن، خاتم الأنبياء والأئمة أوصياء، باسم الوطن والحب و... است.
(www.ar.m.wikipedia.org)

محمد جواد قائمی^۱ آرمان شهر عدالت را اینگونه ترسیم می‌کند:

با ظهورش می‌رسد آوای جاء الحق به گوش تا بنای ظلم را روی زمین فانی کند
روح امید و رجا برپیکر عالم دمد خانه عدوان و کین آهنگ ویرانی کند
می‌شود کاخ عدالت روی گیتی مستقر رنج و سختی روی به صحرای پریشانی کند
(قائمی، ۱۳۹۰: ۵۲)

شاعر با استفاده از مضمون آیه شریفه: «وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا» (اسراء: ۸۱) آمدن امام مهدی عجل الله تعالی فرجه و تشکیل حکومت عادلانه ایشان را ترسیم کرده است.

سلمان هادی آل طعمه^۲ پناهگاه بشریت را تنها در سایه عدالت امام مهدی عجل الله تعالی فرجه معرفی می‌کند:

أَنْتَ وَاللَّهُ مَلَجَأُ الْخَيْرِ وَلِلَّ— تقویِ إِمَامٍ وَلِلْأَنَامِ اهْتِدَاءُ
فَمَتَى تَرْسُخُ الْعَدَالَةُ فِي الْأَرْضِ وَيُمَحِّى عَنِ الْوُجُودِ الْبَلَاءُ؟
وَمَتَى تَنْشُرُ الْمَحَبَّةُ فِينَا وَيَعْمُ الْإِسْلَامُ فِيهِ الرِّخَاءُ؟
(آل طعمه، بی‌تا: ۱۸۶)

به خدا قسم تو پناهگاه خیر و در تقوا پیشوا و برای مردم مایه‌ی هدایتی. پس، کی عدالت را در زمین ریشه دار می‌کنی و آن را از بلایا و مصیبت‌ها پاک می‌کنی؟ چه زمانی محبت و دوستی را در میان ما منتشر می‌سازی و اسلام را در میان برادران (همه) عمومیت می‌بخشی؟

آل طعمه با بیان ابیات فوق امام مهدی عجل الله تعالی فرجه را ملجأ و پناه مردم معرفی کرده و از ایشان سوال می‌پرسد که چه زمانی وعده حق محقق خواهد شد و عدالت موعود در زمین گسترده خواهد شد؟ و جهان به امنیت و آرامش نهایی خویش خواهد رسید. شاعر، با بیان این ابیات که کنایه از درد و رنج مردم کشورش دارد که اسیر حاکمان و تجاوزگران متعدد قرار گرفته و آسایش و امنیت از آنها سلب گشت‌هاست. شاعر به طور واضح

۱. محمد جواد قائمی، در سال ۱۳۰۳ متولد شد و در سال ۱۳۷۵ درگذشت، وی دارای کتاب شعری تحت عنوان «گزیده‌ای از سروده‌های محمد جواد قائمی» می‌باشد. (قائمی، ۱۳۸۹: جلد کتاب)

۲. آل طعمه، در سال ۱۳۵۴ هجری در کربلا متولد شد. وی دارای آثار متعدد از جمله دیوانی با عنوان (حسین کربلایی)، تراث کربلا و تاریخ مرقد الحسین والعباس و... است. (www.ical.ir)

عدالت را مایه خوشبختی و سعادت بشر معرفی کرده است. شاعر در بیت آخر به الفت میان مسلمانان اشاره دارد و امیدوار است که با حضرت اخوت و دوستی میان شیعه و سنی برقرار گردد و جنگ‌ها و اختلافات از میان برود.

عدالت در آرمان شهر نادر بختیاری^۱ این‌گونه تجلی یافته است:

دگر، سایه‌گستر شود عدل و داد / ز بارانِ رحمت، زمین، تر شود / پراز امن و آسایش آید جهان؟ بشر، در شیطِ گل، شناور شود (بختیاری، ۱۳۸۷: ۳۲۴)

در بررسی شعر شاعران معاصران درباره آرمان شهر عدالت در واقع این مضمون برگرفته از این سخن پیامبر اکرم ﷺ در مورد عدالت جهانی امام مهدی ﷺ فرمودند:

لَا تَذْهَبُ الدُّنْيَا حَتَّى يَقُومَ مِنْ أُمَّتِي رَجُلٌ مِنْ وَلَدِ الْحُسَيْنِ يَمْلَأُ الْأَرْضَ عَدْلًا كَمَا مُلِئَتْ ظُلْمًا؛

دنیا به پایان نمی‌رسد تا این که مردی از ائمت من، از فرزندان حسین بیاید در حالی که زمین را همان‌طور که از ظلم پر شده است از عدل پر می‌کند. (حرعاملی، ۱۴۲۵ق: ج ۵، ۲۷۵)

طبق اشعار این شاعران هنگامی امام مهدی ﷺ ظهور نمایند، سراسر زمین را از عدل و داد پر کنند همان‌گونه که از ظلم و ستم پر شده است. هیچ جای در زمین باقی نمی‌ماند، مگر این که از برکت عدل و احسان او فیض برد و زنده شود، حتی جانوران و گیاهان نیز از این برکت و عدالت و داد و نکویی بهره‌مند گردند. و همه مردم در زمان ظهور امام مهدی ﷺ، توانگرو بی‌نیاز شوند، جهان این چنین معنای عدالت واقعی را خواهید چشید.

۲. آرمان شهر مستضعفان

یکی از ویژگی‌های این آرمان شهر مهدوی، مدینه مستضعفان است که در آنجا دیگر بر هیچ مظلومی ستم نمی‌شود. محمد علی شمس‌الدین^۲ آرمان شهر خویش را این چنین ترسیم می‌کند:

۱. نادر بختیاری، در سال ۱۳۴۷ متولد شد. وی دارای کتاب شعری تحت عنوان «هفتاد و سومین سر» می‌باشد. (بختیاری، ۱۳۸۷: جلد کتاب)

۲. محمد علی شمس‌الدین، در سال ۱۹۴۲ در بیت یاحون لبنان به دنیا آمد، بنابر گفته خودش در اشعار متأثر از عرفان مولانا و عطار و حافظ است. و در برخی از قصائدش متأثر از ادعیه امام صادق ﷺ می‌باشد. (زرشکن، ۱۳۹۰)

وَمَشَى، وَمَشِينَا خَلْفَ خَطَاةٍ / كَمَا يَتَّبِعُ نَهْرٌ مَجْرَاهُ / كُنَّا فَقَرَاءَ وَتَوَابِينَ / وَأَخْلَاطًا مِّنْ رَّجٍ وَشُعُوبٍ مَّغْلُوبَةٍ (شمس الدین به نقل از نورالدین، ۱۴۲۹ق)
رفت، و ما پشت گام او قدم برداشتیم / همان طور که رودخانه از سرچشمه خودش تبعیت می کند / ما فقیران و توبه کنندگان / و گروهی از مردم سیاه پوست و ملت های شکست خورده.

شاعر حضور امام مهدی (عج) را در حالی به تصویر کشیده است که در پشت سرایشان گروه های از مردم شکست خورده و مظلوم وجود دارد، ستم دیدگان و مستضعفانی که جز وجود امام مهدی (عج)، هیچ ملجأ و پناهی ندارند. شاعر، خود را از جنس مردمان مظلوم، از تبار مردم سیاه پوست، مردمانی رنج کشیده و انقلابی که در طی تاریخ سرکوب شده اند معرفی کرده که این عبارات تصویر ملموس و عینی را تجسم می کند که شاعر با مردم سرزمینش یکی شده است.

سلمان هراتی آرمان شهر خویش را مستقیماً مدینه مستضعفان معرفی می کند:
وقتی بیایی / قرص ماه را به دو نیم می کنی / و به گرسنگان می بخشی / و مستضعفین را / وارثین زمین / ای امید آخرین (هراتی، ۱۳۸۸: ۲۹۱)

شاعر ظهور امام مهدی (عج) را در حالی به تصویر کشیده است که مستضعفین زمین را وارث نهایی آن، خواهد گردانید. در نظر شاعر، قرص ماه می تواند نماد امنیت و اوج خوشبختی و سعادت باشد که امام مهدی (عج) را آن را به طور مساوی میان فقراء و مستضعفان تقسیم خواهند نمود.

حسین الاکراف،^۱ «قلب الزمان» را استعاره مصرحه از وجود امام مهدی (عج) را معرفی می کند و از ایشان درخواست می نماید که ظهور فرمایند تا مرحمی بر دل مستضعفان و رنج دیدگان عالم باشند:

أَمْرٌ عَلَيْهَا / كَفًّا مِنْ حَنَانٍ / فَوْقَ الْيَتَامَى / يَا قَلْبَ الزَّمانِ / قُمْ لِلْكَالِي / فِي الدُّنْيَا / وَ الْجُرْحِ مِنْهَا / فِي كُلِّ مَكَانٍ (الاکراف به نقل از www.alerfan.com)

۱. حسین الاکراف یکی از شاعران بحرینی معاصر است که در سال ۱۹۸۹ در حوزه علمیه نجف تحصیل کرد و سپس به قم مهاجرت نمود و پس از بازگشت به کشورش در سال ۱۹۵۵ به مدت ۴ سال زندانی شد و سپس به کویت رفت. وی دارای سروده های مختلفی از جمله مدح امام مهدی (عج)، وصف لبنان و وصف مقام معظم رهبری حضرت آیت الله خامنه ای مدظله العالی است (www.rooykard.ir).

ای قلب روزگارا! با دستان مهربانت، سریتیمان را نوازش کن و برای مادران فرزند از دست داده‌ای که در دنیا رنج می‌برند و زخم و دردشان در همه جا وجود دارد، قیام کن. شاعریتیمان و مادران فرزند از دست داده را نماد مردم مظلوم و مستضعف ترسیم کرده که درد و رنج آنها بر همگان آشکار است، او با استفاده از این نمادها آرمان شهر خویش را تنها در سایه حکومت امام مهدی علیه السلام تصور کرده است.

حمید سبزواری نیز امام مهدی علیه السلام را امید مستضعفان جهان معرفی می‌کند:

ای امید جمله مستضعفان ای پناه بی‌پناهان جهان
 وارهان ما را از این رویین قفس دادخواهان را توئی فریاد رس

(سبزواری، ۱۳۶۸: ج ۲، ۱۹۷)

سیدرضا موسوی هندی، درباره آرمان شهر خویش این چنین آورده است:

هُوَ الْقَائِمُ الْمَهْدِيُّ ذُو الْوِطَاءِ الَّتِي بِهَا يَذَرُ الْأَطْوَادَ يَرْجَحُهَا الذَّرُّ
 (موسوی هندی، ۱۳۸۸: ۵۳)

او مهدی قائم علیه السلام، صاحب قدرتی است که با آن انسان‌های قدرتمند مانند کوه را مغلوب انسان‌های ضعیف می‌کند. (همچون ذرات ریز)

آرمان شهر شاعر تنها را در سایه حکومت عادلانه امام مهدی علیه السلام محقق می‌شود؛ زیرا شاعر در قالب استعاره مصرحه (ذرات ریز) به مستضعفان را در نبرد بین حق و باطل پیروز و وارث حکومت اسلامی طبق آیات قرآن می‌داند.

محمد منتظر^۱ در بشارت به منتظران ضمن این که محل ظهور امام مهدی علیه السلام را کعبه ترسیم می‌کند از ایشان با عنوان رهبر مستضعفان یاد کرده است:

خیز اوای عدالت را به محرومان بگو رهبر مستضعفین آید ز کعبه غم مخور
 خیز و از جا دت یکرنگی به یکدیگر دهیم نل وحدت آفرین آید ز کعبه غم مخور

(منتظر، ۱۳۷۹: ۳۷۸)

سید جمشید میرسلیمی^۲ آرمان شهر خویش را مدینه مستضعفان ترسیم کرده است:

۱. محمد منتظر، یکی از شاعران معاصر متولد ۱۳۲۳ است که وی دارای کتابی با عنوان مجموعه سروده‌های محمد منتظر می‌باشد. (منتظر، ۱۳۷۹: جلد کتاب)

۲. سید جمشید میرسلیمی، از شاعران معاصر زبان فارسی است که دارای دو مجموعه شعری مختلف به نام‌های بوی

ای به راه و رسم دین آموزگار ای عدالت را به معنا آشکار
ای به صلح و رستگاری نامدار برایجاد عدالت پایدار
ای عدالت گستر روی زمین ای گل اندیشه مادام بهار
ای طرفدار همه مستضعفین صاحب اسرار و سرکردگار
مهدیا ای اشتهار خاص و عام صلح و آشتی آر سرای روزگار
(میرسلیمی، ۱۳۸۱: ۵۳)

شاعر ضمن این که از وجود امام عصر علیه السلام با عنوان «عدالت گستر روی زمین» و «مصلح» یاد کرده است در قالب استعاره از ایشان با عنوان «گل اندیشه مادام بهار» یاد می‌کند که بیان حاکی از عمر طولانی حضرت در دوران غیبت کبری دارد.

با بررسی اشعار ذکر شده در وصف آرمان شهر مستضعفان می‌توانیم بیان کنیم که این شاعران بر حسب موقعیت مکانی شان شاهد تجربیات تاسف بار زیادی بوده‌اند. شاعران شاهد ظلم و ستم‌های فراوانی بر مردم کشور خویش و دیگر کشورهای مسلمان بوده‌اند؛ بنابراین همیشه در حسرت آرمان شهری که در زیر لوای آن طبق آیات قرآن خبری از ظلم و ستم نباشد بوده‌اند. این شاعران با تناس بر آیات و روایات متواتر، آرمان شهر خویش را همان مدینه مستضعفان ترسیم کرده‌اند.

این ابیات، اقتباس از آیه شریفه است که می‌فرماید:

﴿وَتُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ﴾
(قصص: ۵)؛

و برآنیم که بر آنان که در زمین ناتوان شمرده شده‌اند منت گذاریم و آنان را پیشوا گردانیم و آنان را وارثان (روی زمین) کنیم.

در تفسیر این آیه هرگز سخن از یک برنامه موضعی و خصوصی مربوط به بنی اسرائیل نمی‌گوید، بلکه بیانگریک قانون کلی است برای همه اعصار و قرون و همه اقوام و جمعیت‌ها، می‌گوید: ما اراده داریم که بر مستضعفان منت بگذاریم و آنها را پیشوایان و وارثان حکومت روی زمین قرار دهیم. امام علی علیه السلام در تفسیر آیه فوق فرمودند:

هم آل محمد صلی الله علیه و آله یبعث الله مهدیهم بعد جهدهم، فیعزهم و یذل عدوهم؛

این گروه آل محمد ﷺ هستند، خداوند مهدی آنها را بعد از زحمت و فشاری که بر آنان وارد می شود برمی انگیزد و به آنها عزت می دهد و دشمنان شان را ذلیل و خوار می کند. (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴: ج ۱۶، ۱۹)

۳. آرمان شهر رفاه و آسایش

یکی از دستاوردهای حکومت امام مهدی ﷺ رفاه و آسایش عمومی است. این امر زمینه رشد و تعالی معنوی و فکری افراد را فراهم خواهد ساخت. پیامبر اکرم ﷺ در حدیثی به این امر مهم اشاره کرده اند:

مهدی میان امت من قیام خواهد کرد و خداوند او را به طور آشکار برای مردم برانگیزد. مردم در رفاه و چهارپایان در آسایش باشند و زمین روییدنی های خود را بیرون دهد و او مال را به طور مساوی میان مردم تقسیم کند. (مجلسی، ۱۳۷۸: ۲۹۵)

شاعران معاصر در اشعار مختلف خویش به ترسیم آرمان شهر مهدوی با درک واقعیت های تلخ جهان معاصر از جمله فقر و گرسنگی، جنگ های نژاد پرستانه، رواج خرافات، ظلم و... پرداختند و یکی از بارزترین مشخصه های آن را ویژگی رفاه و آسایش عمومی عنوان کردند و در قالب شعر و ادبیات به شرح موضوعات مختلفی همچون؛ برکت و فراوانی نعمت های طبیعی، امنیت و آسودگی، کامل شدن خرد بشریت و آشکار شدن گنجینه های زمین در عصر حکومت حضرت مهدی ﷺ طبق روایات متواتر پرداختند.

الف) آرمان شهر برکت

از خصوصیات برتر مدینه رفاه، گسترش خیر و برکت به سبب باران های رحمت می باشد؛ زیرا هرگاه مردم جامعه در اوج برکت و کسب روزی زندگی کنند آن هنگام آرزوی آنان محقق شده و به امنیت واقعی می رسند؛ زیرا یکی از معضلات محقق نشدن یک جامعه و حکومت سالم وجود فقر و ریشه های آن است، فقر از مهم ترین عامل های رواج بی ایمانی و کفر و فساد و فحشا در تمامی حکومت ها و کشورهای مختلف در عصر معاصر بوده است پس شاعران معاصر هر دو زبان، در پی خلق امنیت جامعه به وصف خیر و برکت اشاره داشته اند.

آرمان شهر رضا اسماعیلی، آرمان شهری است که در آن عشق و معنا مفهوم گرفته

است، گندم زارها از فرط مثمر ثمر بودن به رقص درآمده اند و باران زمین را سیراب نموده و دیگر از ظلمت و سیاهی روزگار خبری نیست:

ای مهر عالم تاب خوبی! جلوه گر شو تا عشق، در روی زمین سامان بگیرد
پلکی بزن، تا دشت ها گندم برقصند بوی طراوت بشکفد، باران بگیرد
ایمان به فصل سرد؟ هرگز! تا توهستی هرگز مبادا فصل یخبندان بگیرد
از دیو و دد، مولا ملولم! جلوه گر شو تا زندگی، بوی خوش انسان بگیرد
مولا! بهار خنده ات را منتشر کن تا فصل سرما در زمین پایان بگیرد
(اسماعیلی، ۱۳۹۰: ۲۸۱-۲۸۰)

سیدرضا موسوی هندی، همین مضمون را این چنین به تصویر کشیده است:

وَإِئِیْ لَأَرْجُوْاَنْ یَّحِیْنَ ظُهُوْرُهُ لَیَنْتَشِرَ الْمَعْرُوْفُ فِی النَّاسِ وَالْبِرُّ
وَيُحِیْیْ بِهٖ قَطْرُ الْحَیَا مَیَّتِ الثَّرَى وَیَمْطُرُهَا فَاِیْضُ النَّجِیْعِ فَتَحْمَرُّ
وَيَطْهَرُ وَجْهُ الْاَرْضِ مِنْ کُلِّ مَآثِمٍ وَرَجْسٍ فَلَا یَبْقٰی عَلَیْهَا دَمٌ هَدَرٌ
(موسوی هندی، ۱۳۸۸: ۵۸-۵۷)

همانا امیدوارم که هنگام ظهور او فرا رسد تا خیر و نیکی در میان مردم منتشر سازد. و به واسطه او قطرات باران، زمین مرده را زنده کند و خون های سرخ تیره رنگ بر آن فرو ریزد تا سرخ گردد. و چهره زمین از هر گناه و پلیدی پاک شود و روی آن خون هدر رفته ای باقی نماند.

به عقیده قیصر امین پور، فصل بخشش و برکت و امنیت تنها در سایه ظهور محقق می یابد و شاعر پناهگاه امنی جز ولایت امام مهدی علیه السلام نمی یابد:

فصل تقسیم گل و گندم و لبخند رسید فصل تقسیم غزل ها و غزل خوانی ها
سایه امن کسای تو مرا بر سر ریس تا پناه هم دهد از وحشت عریانی ها
چشم تو لایحه روشن آغاز بهار طرح لبخند تو پایان پریشانی ها
(امین پور، ۱۳۹۰: ۱۳۲)

سید حسن میرجهانی، نزول برکت را تنها در سایه آرمان شهر مهدوی مجسم کرده است:

مِنْهَا نُزُوْلُ کَثْرَةِ الْأَمْطَارِ وَکَثْرَةُ الْأَشْجَارِ وَالْأَثْمَارِ

(میرجهانی، ۱۳۸۸ق: ۲۱۳)

و از آن نشانه‌ها نزول بسیار باران و درختان و میوه‌های بسیار است.

بیان این ابیات از سوی شاعران، اقتباس از احادیث متواتر در این زمینه است. از جمله این روایات به سخنی از امام صادق علیه السلام بسنده می‌نمایم که فرمودند: چون هنگام ظهور مهدی علیه السلام نزدیک شود، در تمام ماه جمادی الآخر و روز نخست ماه رجب، بارانی بر مردم بیارد که تا آن هنگام، مانند آن را ندیده باشند. پس خداوند، به وسیله آن، گوشت بر بدن مؤمنان، که در قبرهای شان خفته‌اند بپزد. (جمعی از نویسندگان مجله حوزه، ۱۳۷۸: ۳۰۸)

ب) آرمان شهر امنیت

اندیشه بشر از آغاز حیات تاکنون در پی دستیابی به آرمان شهر بوده است که در آن امنیت و آرامش حاکم باشد و آن روز در جهان خبری از جنگ و ستم نیست و نخواهد بود. شاعران معاصر در اثربخشیات زندگی خویش و جریان جنگ‌های مکرر سردمداران قدرت در گوشه گوشه جهان و اثرات مرگبار آنها را بر مردم بی‌گناه دیده و حس کرده‌اند و در پی خلق جهان بدون جنگ به آرمان شهر مهدوی پناه برده و به وصف آن پرداخته‌اند. شیخ مهدی المصلی^۱ روزی را ترسیم کرده است که جهان در آن به امنیت و آرامش واقعی خواهد رسید:

يَا مُنْقَذَ الشَّرْعِ السَّمْحَاءِ مِنْ خَطَرٍ هَيْهَاتَ يَدْرُكُهَا فِي ظَلِكِ الْخَطَرِ
وَيَا مُنْقَذَ شَرِّ اللَّهِ يَا عَبْقَا تَضَوُّعُ مِنْهُ الْقُرُونُ الزُّهْرُ وَالزُّهْرُ
(المصلی به نقل از آل درویش، ۲۰۱۱: ۵۷۳)

ای منجی دین اسلام از خطر، دور باد که دین در سایه تواحساس خطر کند. و ای اجراکننده شریعت خداوند، ای خوشبوی که گیاه و گل از او بوی خوش پراکنده می‌شود.

سلمان هراتی در این مورد این‌گونه می‌گوید:

مگر قرار نیست او رنج را / از آرنجمن پاک کند / و در سایه استراحت / آرامش را بین ما

۱. مهدی المصلی، متولد سال ۱۳۸۱ق می‌باشد وی دارای قصیده‌ای با عنوان «یا باسط العدل» در وصف امام مهدی علیه السلام است. (آل درویش، ۲۰۱۱: ۵۷۲)

تقسیم کند (هراتی، ۱۳۸۸: ۸۰)

هراتی، آرمان شهر خویش را به گونه ای ترسیم کرده است که امام مهدی علیه السلام ظهور می نماید و رنج و درد بشریت از بین خواهد رفت و بشر در سایه استراحت که نماد امنیت جهان است زندگی خواهد نمود.

یحیی الشامی^۱ نجات مردم و سعادت آنان را در آرمان شهر مهدوی تجسم می کند:
ثُمَّ لَمَّا أَنْجَيْتَهُمْ مِنْ هَلَاكِ / وَتَرَدُّوا بِعَصْمِهِ وَأَمَانِ (الشامی به نقل از نورالدین، ۱۴۲۹ ق)؛

پس هنگامی که آنها را از هلاک نجات می دهی و به آنها عصمت و امنیت را باز می گردانی.

شاعر سیمای امام مهدی علیه السلام را در حالی ترسیم کرده که مردم را از هلاکت و بدبختی حاکم بردنیا نجات خواهد بخشید و امنیت و عصمت از دست رفته را به آنان باز خواهد گردانید، شاعر با بیان این عبارات، مشخصه اصلی آرمان شهر مهدوی را امنیت و جهان بدون جنگ ترسیم کرده است.

قیصر امین پور در اشعارش از آمدن روز ناگزیر سخن به میان آورده است. او، امنیت جهان را در مدینه فاضله باعث ارزش یافتن تمام معیارها، جهانی بدون جنگ و درگیری می داند:

آن روز ناگزیر که می آید / روزی که عابران خمیده / یک لحظه وقت داشته باشند / تا سربلند باشند / و آفتاب را / در آسمان ببینند / روزی که این قطار قدیمی / در بستر موازی تکرار / یک لحظه بی بهانه توقف کند / تا چشم های خسته ی خواب آلود / از پشت پنجره / تصویر ابرها را در قاب / و طرح واژگونه ی جنگل را در آب بنگرند / روی که دست خواهش، کوتاه / روزی که التماس گناه است / و فطرت خدا در زیر پای رهگذران پیاده رو / بر روی روزنامه ن خوابد / خواب نان تاره نبیند (امین پور، ۱۳۹۰: ۶۱-۶۰-۵۹)

امین پور از روزی سخن می گوید که بدون شک خواهد آمد و آرمان شهر او محقق خواهد شد، روزی که مستضعفان زمین قامت راست نموده و به آسایش و رفاه خواهند رسید؛ زیرا منظور شاعر از «عابران خمیده»؛ مردم مظلوم و ستم دیده جهان است که در اثر

۱. دکتر یحیی شامی، یکی از نویسندگان و شاعران معاصریمنی است که دارای کتب مختلف از جمله، «أربع ما قبل فی الفخر»... است. (www.ahwazboomihanblog.com)

ظلم و ستم‌های فراوان قامتشان خمیده است و «آفتاب» می‌تواند نماد سعادت و خوشبختی باشد که شاعر در پی دست یابی به آن عابران را مجسم نموده است. در حقیقت منظور امین‌پور از «قطار قدیمی» زندگی بشریت و مدت انتظار موعود می‌باشد که چشمان خسته منتظران روزی به جمال قائم آل محمد علیه السلام روشن خواهد شد. از دیگر نمادهای مورد بحث در شعر قیصر امین‌پور «جنگل» است که آن نماد زندگی می‌باشد که شاعر آن را در آینه آب مشاهده می‌کند. شاعر به امید روزی نشسته است که انسانیت از بین نمی‌رود و کسی به خاطر فقر و تنگدستی در کنار گوشه‌ای از خیابان در انتظار به دست آوردن یک قرص نان نخواهد نبود. قیصر امین‌پور با بیان این عبارات، در واقع فقر و تنگدستی مردم جامعه خویش را درک نموده و در رفع مشکلات مردم جهان، در شعر خویش به خلق آرمان‌شهری بدون غم و فقر و تنگدستی می‌پردازد. روزی که در آن مردم مظلوم و ستم دیده مورد محبت قرار می‌گیرند، روزی که نیاز و خواهش دیگر معنایی ندارد و روزی که دیگر خبری از حسرت زندگی بردل هیچ کسی نقش نمی‌بندد، آن روز، همان روز ظهور امام مهدی علیه السلام و تشکیل حکومت جهانی ایشان است و شاعر آمدن آن روز را امری حتمی می‌داند. شاعر، در ادامه همین شعر می‌گوید:

روزی که روی قیمت احساس / مثل لباس / صحبت نمی‌کنند / پروانه‌های خشک شده، آن روز / از لای برگ‌های کتاب شعر / پرواز می‌کنند / و خواب در دهان مسلسل‌ها / خمیازه می‌کشد / و کفش‌های کهنه سربازی / در کنج موزه‌های قدیمی / با تار عنکبوت گره می‌خورند / روزی که آسمان / در حسرت ستاره نباشد / روزی که آرزوی چنین روزی / محتاج ستاره نباشد (همو: ۶۴-۶۲)

قیصر امین‌پور در این عبارات یکی از خصوصیات مدینه فاضله مهدوی را با استفاده از تعبیر «تار عنکبوت بر کفش‌های سرباز» و «خواب در دهان مسلسل‌ها» که پایان یافتن جنگ‌ها را در عصر ظهور به تصویر می‌کشد. و در عبارات «پروانه‌های خشک شده، آن روز / از لای برگ‌های کتاب شعر / پرواز می‌کنند» شاعر، دنیا را به روزی نوید می‌دهد که با ظهور امام مهدی علیه السلام به آرامش واقعی و امنیت خواهد رسید، روزی که جهان جان تازه می‌گیرد و وعده‌های الهی تحقق خواهند یافت. شاعر؛ از حوادث اتفاق افتاده در جهان از جمله جنگ تحمیلی، جنگ‌های عراق و کویت و افغانستان و... به ستوه آمده و در پی خلق آرمان‌شهری بوده است که در آن جنگ و گلوله ممنوع گردد، آرمان‌شهری که به قول

شاعر مسلسل‌ها به خواب فرو می‌روند و کفش‌های سربازان از فرط صلح و آرامش به موزه‌های قدیمی هدیه داده شده‌اند، روزی که توپ‌های جنگی که تاکنون سینه کودکان شهر را هدف می‌گرفته بود اکنون به ابزار بازی کودکان مبدل گشته است.

همین مضامین را سید حسن شیرازی این چنین به تصویر کشیده است:

وَيُلْغِي الْحُرُوبَ... وَيُلْقِي السَّلَاحَ / وَيُنْهِي الْكِفَاحَ / وَيَنْمِي الْعُقُولَ / وَيُمِجِي التَّفَاوُتَ فِي الطَّبَقَاتِ / فَتَحْيَا... وَتَسْعَى... بِأَلْأَزْمَاتِ / وَتَطْوِي الْمَشَاكِلَ لِلذِّكْرِيَّاتِ / وَتَنْحَسِرُ السَّيِّئَاتِ / وَتُنْقَلِبُ الصَّفَحَاتِ / فَيَنْسِي الثَّرَابُ حُرُوفَ إِدْمَاءٍ / وَتَنْسِي التَّوَارِيخُ مَعْنَى الْعَبِيدِ وَمَعْنَى الْإِمَاءِ / وَكَرَّشَ الْمَحَامِي... وَقَوَسَ الْقَضَاءِ / وَذَلَّ السُّؤَالَ.. وَمَجَدَ الْعَطَاءَ (الشیرازی، ۲۰۰۵: ۹۷)؛

و روزی که تومی آیی، جنگ‌ها لغومی شوند... و اسلحه‌ها از کار می‌افتند / و مبارزه و نبرد ممنوع می‌گردد / و عقل‌ها رشد می‌کند / و تفاوت در طبقات اجتماع از بین می‌رود / و زنده می‌گردد... و سعی می‌کند... بدون بحران / و مشکلات برای خاطرات در هم پیچیده می‌گردد / و بدی‌ها منحصر می‌گردد و صفحات ورق می‌خورند / و خاک حرف‌های خون را فراموش می‌کند / و تاریخ معنی بردگی و خون را فراموش می‌کند / و کیل‌ها کم می‌گردند و قانون‌ها نرم می‌شوند / و درخواست‌ها کم و بخشش بزرگ می‌گردند.

شاعر نوید به آمدن روزی می‌دهد که امام مهدی علیه السلام خواهد آمد و جنگ و درگیری‌ها لغومی شوند و سلاح‌های مخرب جنگی از کار خواهند افتاد. روزی که عقل و خرد بشریت به حد نهایی خویش می‌رسد. شیرازی، آرمان شهری را به تصویر کشیده است که اختلاف طبقاتی در جامعه از بین می‌رود و بحران و مشکلات مردم حل خواهد شد. شاعر، برای مخاطبان روزی را به تصویر کشیده است که شرارت و بدی‌ها محو خواهد شد. به گفته شاعر، جهان روزی را در پی خواهد داشت که در آن زمین، جنگ و درگیری را فراموش خواهد نمود؛ زیرا «حرف خون» در شعر شیرازی، نماد قتل و غارت است. آرمان شهر شاعر با بیان این عبارت‌ها دارای یک مشخصه اصلی به نام امنیت و رفاه است؛ زیرا امنیت در ذهن شاعر تنها با ممنوعیت جنگ و درگیری محقق خواهد شد. آرمان شهری که در آن خبری از ظلم و فساد و تباهی نیست تا وکلا به دفاع از مردم بپردازند.

رضا اسماعیلی نیز امنیت را تنها در آرمان شهر مهدوی ترسیم می‌کند:
 قفس با ظهور تو خط می خورد / زمین می شود سهم آزادگان / به سر می رسد فصل سرد
 سکوت / ترک می خورد بغض فریادمان (اسماعیلی، ۱۳۹۰: ۱۵۳)
 اسماعیلی با بیان عبارات فوق درد و رنج بشریت را تنها در سایه حکومت امام
 مهدی علیه السلام تصور کرده است؛ زیرا به عقیده او دیگرزندان و قفسی برای آزاد مردان وجود
 نخواهد داشت و هرکس با آزادی بیان اندیشه خود را ارائه می‌دهد.
 سید جمشید میرسلیمی آرمان شهر خود را بدون جنگ و وحشت ترسیم کرده است:
 گرتوییایی دگرو حشت و ارباب نیست بهره کشی از ضعیف از این جهان میرود
 گرتوییایی دگر زور و زرا از بین رود خدعه و نیرنگ خلق از دل و جان میرود
 (میرسلیمی، ۱۳۸۱: ۱۸)

احمد عزیزی^۱ همین مضمون را اینگونه تجسم کرده است:
 قرن دیگر، قرص نان خشکه نیست / قرن تعویض دلار و بشکه نیست / بین ملت‌ها پل
 بینایی است / جنگ‌های هسته‌ای خرمایی است / جز صفر صلح و بال باله نیست / بر
 صلیب سرخ عیسی ناله نیست (عزیزی، ۱۳۸۶: ۱۳۸-۱۳۷)
 شاعر با چنین دیدی، عصر حکومت امام مهدی علیه السلام را عصر بینایی و خرد که همان
 عصر تبادل فرهنگی است ترسیم کرده که در زیر لوای آن دیگر خبری از جنگ هسته‌ای
 نیست و مردم در آرامش زندگی می‌کنند.
 نصراله مردانی^۲ در آرمان شهر خویش زندگی گرگ و میش را در کنار هم به تصویر
 کشیده که حاکی از امنیت زمان ظهور امام مهدی علیه السلام است:

گرگ را با میش بینی در چراگاه زمین یوسف ما چون برآرد سرز چاه لامکان
 آن چه خواهد آرزومندی به دوران ظهور می نماید در بهشت دیدگانش عین آن
 (مردانی، ۱۳۸۶: ۲۷۹)

۱. احمد عزیزی، متولد ۱۳۳۷ در سرپل ذهاب می‌باشد. او صاحب مجموعه شعرهای خوابنامه، باغ تناسخ، از ولایت
 باران، خواب میخک، شرحی آواز و... است. (کاظمی، ۱۳۹۰: ۲۸۱)

۲. نصراله مردانی، متولد سال ۱۳۲۶ در ایران و متوفی سال ۱۳۸۲ در کربلا است. دارای مجموعه شعرهای الماس آبی،
 قیام نور، خون نامه‌ی خاک، آتش نی، قانون عشق، ستیغ سخن (منظومه)، مست برخاستگان (گزیده اشعار) و بعضی
 پژوهش‌های ادبی است. (کاظمی، ۱۳۹۰: ۱۴۱)

این مفهوم در شعر سید حسن شیرازی این چنین تجلّی یافته است:
وَيَغْدُو الْحَمَامُ صَدِيقَ الرَّحْمِ / وَتَرْضَى الذَّنَابُ بِحُكْمِ الْغَنَمِ (الشیرازی، ۲۰۰۵: ۹۵)؛
روزی که کبوتر دوست کرکس می‌شود/ و گرگ‌ها با حکم گوسفندان راضی می‌گردند.
محمود شاهرخی^۱ (متخلص به جذبه) نیز امنیت عصر حکومت امام مهدی علیه السلام را
این چنین ترسیم کرده است:

شیر با آهوا یید به یک آبشخور شعوه با باز به یک لانه مفرگیرد
آب با آتش با مهر درآمیزد برّه با گرگ ره سیروسفرگیرد
(شاهرخی، ۱۳۸۶: ۱۷۰)

نصرت‌اله مردانی و سید حسن شیرازی و محمود شاهرخی (متخلص به جذبه) با زبان
غیرمستقیم به وصف امنیت و رفاه در جامعه با بهره‌گیری از دو نماد «گرگ و میش»
پرداخته‌اند. به عقیده همه شاعران، امنیت و آرامش در عصر ولایت امام مهدی علیه السلام به
حدی بالا می‌رود که گرگ و میش در کنار هم زندگی مسالمت‌آمیزی خواهند داشت، در
نظر شاعران، «گرگ» نماد انسان‌های گرگ صفت و درنده و «میش» نماد انسان‌های
مظلوم و مستضعف در جامعه است.

بیان عبارت زندگی مسالمت‌آمیز گرگ و میش در آخر زمان از سوی هر سه شاعر، برگرفته
از روایات مشهور در زمینه عصر حکومت جهانی امام مهدی علیه السلام می‌باشد. در روایتی از
پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم نقل شده که فرمودند:

اگر که قائم ظهور کند آسمان بارانش را ببارد و زمین گیاهش را برویاند و کینه و دشمنی
از دل بندگان برود و گرگ و میش با هم آشتی کنند... (ابن شعبه حرانی، بی‌تا: ۱۱۰)

علی موسوی گرمارودی^۲ در وصف رویای دست‌نیافتنی خویش می‌گوید:
توبازاً، تا شبی دیگر نیاید زمان روز ابری هم سرآید
بکش تیغ و سرغم را جدا کن بیا، وین کار را، بهر خدا کن

۱. وی، متخلص به جذبه در سال ۱۳۰۶ به دنیا آمد. وی دارای آثاری همچون؛ بمنه و کرمه، اعجاز درد و... است.
(کاشانی، ۱۳۸۸: ج ۱، ۱۰۲-۱۰۱)

۲. علی موسوی گرمارودی، در سال ۱۳۲۰ متولد شد. وی شاعر، پژوهشگر و مترجمی است که دارای شش دفتر شعری به
نام؛ شعر عبور، در سایه سار نخل ولایت، سرود رگبار، در فصل سرخ مردان، خط خون و چمن لاله می‌باشد. (کاشانی،
۱۳۹۰: ۱۶۳)

بیا از دین حق رنگ و ریا بر فرو افتاده دین را، تا خدا بر
بیا تزویر را بی آبرو کن چراغی گیسو دین را جست و جو کن
(موسوی گرمارودی، ۱۳۸۶: ۲۷۵)

موسوی گرمارودی چشم به فرا رسیدن روزی دوخته است که امام مهدی عجل الله تعالی فرجه علی رغم تمام مشکلات جامعه ظهور خواهند نمود و به تمام ظلم و ستم های موجود در جهان خاتمه خواهند داد و رنگ ریا و تزویر را از دین خواهند زدود، روزی که دین اسلام دوباره زنده خواهد شد و تمام ارزش های اسلامی رونق می گیرند.

محمد علی مجاهدی (متخلص به پروانه) آرمان شهر خویش را در حال عبور امام مهدی عجل الله تعالی فرجه به تصویر کشیده است که با هاله ای این عبور جهان در نظر شاعر معنا و مفهوم خواهد گرفت:

تو چون نسیم از اینجا عبور می کردی و باغ خاطره ها از جوانه پرمی شد
ملال کنج قفس را زیاد می بردیم ز عطر سنبل و گل، آشیانه پرمی شد
شکوه کوچ پرستوبه شهر بر می گشت وجود چلچله ها از ترانه پرمی شد
سرود سبز قناری ز دشت می آمد فضای زمزمه با این بهانه پرمی شد
(مجاهدی، ۱۳۸۷: ۱۸۵)

سلمان هادی آل طعمه مدینه فاضله خویش را همان حکومت اسلامی معرفی می کند که در زیر لوای آن جهان به امنیت خواهد رسید:

وَتُبْنِي دَوْلَةَ الْإِسْلَامِ فِينَا وَفِي عَلِيَّائِهَا يَحْلُو الْعَقُودُ
(آل طعمه به نقل از الموسوی، ۲۰۱۲)

دولت اسلام برای ما ساخته می شود و در بلندای آن (دولت اسلام) پیمان ها شیرین می شود.

حسن محمد نورالدین^۱ آرمان شهر خویش را این چنین ترسیم کرده است:
فَأَرْقُ يُعَدُّ لِلنَّيِّرَاتِ السَّعْدُ تَمَى فِي عُرُوقِ الْأَرْضِ أَعْرَاسُ النَّخِيلِ

۱. حسن محمد نورالدین، در لبنان به دنیا آمد او متولد سال ۱۹۵۱ م و متوفی سال ۲۰۱۱ م است. دارای آثار متعددی از جمله: مطرحات شعریه، دیوان السید نور، دیوان شعرو جمع النخيل، دیوان شعر و نَظْل معاً، دیوان شعر والیات الشهادة و... است. (www.qabaqaosay.com)

(نورالدین به نقل از نورالدین، ۱۴۲۹ ق)

پس در حالی که برای نور خوشبختی را برمی گردانی طلوع کن، در ریشه زمین در عروسی نخل ها راه می روی.

طاهره صفارزاده^۱ در پی خلق آرمان شهر خویش با استفاده از شخصیت امام سجاده علیه السلام و سجده های طولانی ایشان که نماد زهد و تقوا می باشند، یکی از خصوصیات امنیت و رفاه در جامعه را محبت و عاطفه معرفی می نماید:

و عمر/ عشق دیر می گذرد/ عشق/ مثل سجده ی سجاده علیه السلام/ شکوهمند و جاذب و طولانی است/ نان از قساوت دیرین بر می گردد/ مهر و توانگری/ دل همگان را دربر می گیرد (صفارزاده، ۱۳۸۴: ۱۴۱)

به عقیده صفارزاده با ظهور امام مهدی علیه السلام و برقراری امنیت و رفاه در جامعه مهربانی، رنگ پررنگ تری به خود خواهد گرفت و جهان در طولانی مدت دیگر شاهد ظلم و ستم نخواهد بود و عمر عشق و عاطفه در میان بشریت طولانی خواهد شد.

با بررسی اشعار مطرح شده می توانیم بیان کنیم که این شاعران با زبان مستقیم و غیر مستقیم و با بهره گیری از نمادهای ادبی، روزی را ترسیم کرده اند که عدالت و امنیت در جهان تحقق می یابد و در آن روز دیگر از ظلم و ستم های مخرب جنگ دیگر خبری نیست و همگان در صلح و صفا به سر خواهد برد؛ زیرا به عقیده آنان تا امنیت و رفاه بر جامعه حاکم نباشد جامعه بشری به سعادت واقعی نخواهد رسید و اندیشه انسان هرگز از رسیدن به آرمان شهری بدون خشونت و جنگ فارغ نخواهد شد.

ج) آشکار شدن گنجینه های زمین

یکی دیگر از خصوصیات آرمان شهر مهدوی، آشکاری گنجینه های زمین در آخر زمان بعد از تشکیل حکومت جهانی امام مهدی علیه السلام می باشد که برخی از شاعران معاصر در وصف آرمان شهر خویش به آن اشاره کرده اند.

سید حسن الشیرازی در مورد کشف شدن زیبایی های زمین را هنگام ظهور توسط امام مهدی علیه السلام می گوید:

۱. طاهره صفارزاده، متولد ۱۳۱۵ و متوفی سال ۱۳۸۷ در تهران است. وی صاحب مجموعه شعرهای در رهگذر آفتاب، سد و بازوان، چتر سرخ، طنین در دلتا، بیعت با بیداری، دیدار صبح و... است. (کاظمی، ۱۳۹۰: ۷۹)

هنا.. يَتَفَسَّخُ مَغْزَى الْحَيَاةِ وَتُبْقَى رِكَاماً عَلَى هَيْكَلٍ
عَنِ الْأَرْضِ تُرْفَعُ أَلْفَ حِجَابٍ لِيُكْشَفَ عَنْ عَالَمٍ.. أَجْمَلٍ
(الشيرازی، ۲۰۰۵: ۹۵)

این جا... ژرفای زندگی از هم گسسته و باز می‌گردد و توهمن چون توده ای انبوه بر قامتی راست باقی می‌مانی. از زمین هزار حجاب را برمی‌گیری تا از جهان زیباترین هایش را کشف کنی.

شاعر در قالب تشبیه زندگی را همچون لباسی تصور می‌کند که در عصر ظهور مفهوم واقعی آن آشکار خواهد شد. شاعر در ادامه زمین را به زنی تشبیه کرده که دارای حجاب است و هنگامی که این حجاب کنار رود، زیبایی‌های آن آشکار خواهد شد، زمین هم در هنگام ظهور امام مهدی عجل الله تعالی فرجه، حجاب آن کنار خواهد رفت و زیبایی‌ها که نماد گنجینه‌های زمین برای ایشان آشکار خواهند شد.

طاهره صفارزاده آشکار شدن گنج‌های زمین را برای حضرت این‌گونه ترسیم می‌کند:
او/ خواب را از سلطه‌گری می‌راند/ انسان را به جانب بیداری می‌آید/ زمین کلید گنج خانه‌ی خود را/ به پیشگاه روان می‌کند (صفارزاده، ۱۳۸۴: ۱۴۱)

صفارزاده، «کلید گنج خانه» را استعاره از نمایان شدن گنجینه‌های پنهان در زمین می‌داند که هنوز کسی آنها را کشف نکرده است و زمین خود داوطلبانه آشکاری گنجینه‌های خود را به پیشگاه امام مهدی عجل الله تعالی فرجه عرضه می‌دارد.

سید حسن میر جهانی، در مورد این مفهوم این‌گونه آورده است:
مِنْهَا كُنُوزُ الْأَرْضِ كُلُّهَا لَهُ يُظْهِرُهَا اللَّهُ تَعَالَى وَحْدَهُ
(میر جهانی، ۱۳۸۸ق: ۲۱۳)

و از آن نشانه‌ها گنج‌های زمین است که همگی آنها را خداوند به تنهایی برای او آشکار می‌کند.

بیان این ابیات برگرفته از روایات متواتر است آمده که تمامی گنج‌های جهان در اختیار حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه است و گنج‌های نهفته در دل زمین و کوه‌ها و دریاها، اختصاص به ایشان دارد و این یکی از امتیازات زمان حکومت حقّه آن بازمانده حجت الهی است که کسی با او در این امتیاز شریک نیست. از جمله این روایات سخنی از پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و سلم را ذکر می‌کنیم که فرمودند:

زمین به برکت وجود او، پاره‌های جگرش را آشکار می‌سازد. راوی پرسید پاره‌های جگر زمین چیست؟ حضرت فرمود: «گنج‌ها را بیرون می‌آورد و شهرهای شرک را فتح می‌کند.» (تونه‌ای، ۱۳۹۰: ۶۰۲)

از روایات دیگر در این زمینه، سخنی از امام صادق علیه السلام را بیان می‌کنیم که فرمودند: زمین تمام گنجینه‌های خود را آشکار می‌سازد و برکاتش را بیرون می‌فرستد.» (همو)

د) کامل شدن خردها

یکی از خصوصیات بارز آرمان‌شهر مهدوی کامل شدن عقل و خرد بشریت است که به خاطر امنیت و رفاه حاکم بر جامعه محقق خواهد شد که برخی از شاعران هردو زبان به این امر توجه داشته‌اند و در وصف آن دارای ابیاتی با مضامین مشابه هستند. طاهره صفارزاده، کامل شدن عقل را با استفاده از عبارت (خرد/ که هدیه‌ی موعود است / از سوی خالق یکتا) در اشعار دیگر خویش این‌گونه بازکرده است: و هیچ زمان / از این زمان / به علامات عاقبت / نزدیک‌تر نزیسته است / زمین / ذخایر خود را برون فرستاده / دانش / همچون تباهی / همچون ظلم / به اوج خویش رسیده / و بیشتر از هر عصری / جای حضور هر / خرد ربّانی خالی است (صفارزاده، ۱۳۸۴: ۱۹۳)

شاعر با بیان این عبارات، کامل شدن خرد را یک از نشانه‌های حکومت امام معرفی کرده که با آشکار شدن گنجینه‌های زمین همراه است. شاعر عصری را بازگو کرده است که تباهی همچون ظلم و ستم به اوج خودش رسیده است و بشریت در این عصر پیش از پیش به وجود عقل ربّانی نیازمند می‌شود. او در ادامه همین مضمون را دوباره بازگو می‌کند: در آخر الزّمان / خدای قادر و دارا / گنجینه‌ی عظیم خرد را / به روی بندگان نیازآلودش / یکسان و رایگان / گشوده می‌دارد / در روزگار دین مبین / صندوق عقل / از دستبرد و سوسه‌ها / پنهان خواهد زیست / دستور دین مبین / متحد شدن / یکی شدن / و هم‌نوا شدن امت‌هاست / در سراسر دنیا / جمع خلوص هیأت موفق صلح / در دفع تفرقه‌ها (همو: ۱۹۵-۱۹۴)

صفارزاده آخر الزّمان را در حالی ترسیم کرده که خداوند قادر و مطلق گنجینه خرد و اندیشه را بر بشریت عرضه می‌دارد و در آن هنگام دین از دست برد تحریف در امان خواهد بود.

سید حسن الشیرازی در این باره می‌گوید: وَ يُنْمِي الْعُقُولَ / وَيَهْدِي الْمَيُونَ / وَيَأْتِي بِكُلِّ

حُرُوفِ الْعُلُومِ / وَ يَرْفَعُ رَايَاتِهِ فَوْقَ كُلِّ التَّخُومِ / وَ كُلِّ التُّجُومِ (الشیرازی، ۲۰۰۵: ۹۶)؛
و عقل‌ها رشد می‌کنند / و دروغ هدایت می‌شود / با تمام حروف علم‌ها می‌آید / و
پرچمش را بر بلندای همه و همه ستارگان برافراشته می‌کند.

سید حسن میرجهانی، این مضمون را این چنین به تصویر کشیده است:
وَ كُلُّ عِلْمٍ فِي زَمَانِهِ ظَهَرَ وَ الْجَهْلُ مِنْهُ فِيهِ لَا يَبْقَى أَثَرُ
عُلُومُ كُلِّ الْأَنْبِيَاءِ وَ الرُّسُلِ وَ الْأَوْصِيَاءِ وَ الْهَدَاهِ السُّبُلِ
فِي الْأَرْضِ بَيْنَ أَهْلِهَا قَدْ انْتَشَرَ وَ الْجَهْلُ فِيهَا لَا يُدَانِيهِ بَشَرُ
(میرجهانی، ۱۳۸۸ق: ۲۱۶-۲۱۵)

و هر علم در زمان ظهورش آشکار می‌شود و از جهل در آن اثری باقی نمی‌ماند، تمام
انبیاء و فرستادگان و اوصیاء و هادیان هدایت در زمین میان اهل آن علم انتشار
می‌یابد و نادانی به بشر نزدیک نمی‌شود.

با بررسی تمام اشعار شاعران معاصر مدّ نظر، تنها صفار زاده، سید حسن میرجهانی و
سید حسن الشیرازی در وصف کامل شدن عقل و خرد در زمان ظهور امام مهدی عج
دارای ابیات و عباراتی هستند. از بررسی این ابیات می‌توانیم این را بیان کنیم که؛ در
عصر حکومت امام مهدی عج در اثر امنیت و آرامش موجود در دنیا، انسان‌ها با کمک
عقل و خرد سعادت و خوشبختی خود را تضمین خواهند کرد. عقل قوه‌ای است در نفس
انسان که به وسیله آن، حُسن و قُبْح و کمال و نقصان و خیر و شر را تمیز می‌دهد. در
روایات است که به برکت ظهور امام مهدی عج عقل‌ها کامل می‌شود. امام باقر ع فرمود:
وقتی قائم ظهور کند بر سر بندگان دست می‌کشد و به سبب آن، عقل‌ها کامل
می‌گردد. (تونه‌ای، ۱۳۹۰: ۴۹۸)

نتیجه‌گیری

- در بررسی اشعار شاعران معاصر در وصف آرمان شهر مهدوی می‌توان بیان کنیم که:
۱. مشخصه اصلی آرمان شهر شاعران؛ عدالت و امنیت می‌باشد. شاعران استفاده از
تفسیر آیه ۵ سوره قصص و روایات متواتر به امید تحقق آرمان شهر مستضعفان به انتظار
ظهور امام مهدی عج چشم دوخته‌اند و در بسیاری از ابیات خویش مستقیماً از آرمان شهر
خویش با نام مدینه مستضعفان یاد کرده‌اند.
 ۲. یکی از علت‌های خلق آرمان شهر در شعر شاعران معاصر، تجربیات زندگی این

شاعران و مشاهدات آنان از اوضاع مردم مختلف در سراسر جهان است که جنگ و درگیری‌ها اتفاق افتاده در بسیاری از کشورها چیزی جز مصیبت و رنج برای مردم در پی نداشته است.

۳. آرمان شهر مهدوی در شعر شاعران معاصر در موضوعاتی همچون؛ آرمان شهر عدالت، آرمان شهر مستضعفان، آرمان شهر رفاه تجلی یافته است. شاعران معاصر زبان عربی و فارسی برکت نعمت‌ها، امنیت، کامل شدن عقل و خرد و آشکاری گنج‌های زمین را لازمه برقراری رفاه و آسایش عمومی در آرمان شهر خویش تصور کرده اند.

۴. اشعار مطرح شده آرمان شهر شاعران دارای چند خصوصیت برجسته می‌باشد: اولاً می‌توان به انتشار خیر و برکت پی برد، که از ویژگی‌های دوران حکومت حضرت مهدی علیه السلام رواج برکت است. ثانیاً می‌توان نتیجه گرفت که با ظهور حضرت مهدی علیه السلام چهره زمین از وجود هر گناهی و پلیدی پاک می‌گردد و انتقام هر خون مظلومی که بر روی زمین به ناحق ریخته شده است گرفته خواهد شد

۵. برخی از شاعران معاصر در اشعار خویش به شکل مستقیم به وصف آرمان شهر مهدوی پرداخته‌اند و برخی دیگر همچون؛ سید حسن الشیرازی، یحیی الشامی، طاهره صفارزاده، سلمان هراتی، قیصر امین‌پور و... در قالب استعاره و کنایه و تشبیه و... به وصف آرمان شهر مهدوی پرداخته‌اند که برتری اشعار این شاعران نسبت به اشعاری که خالی از آرایه و تصاویر بدیع هستند را ثابت می‌کند.

۶. وجود اشعاری در وصف مدینه فاضله در شعر شاعران حاکی از تأثیرپذیری شاعران از ستم‌های حکومت‌های ظالم حاکم بر کشورهای ایران (پهلوی) و عراق (رژیم بعث) و دیگر کشورها، بر مردم کشورشان بوده است؛ زیرا شعر شاعران هردو زبان، آینه زندگی آنان است. شاعران در پی خلق آرمان شهری بوده‌اند که سایبان امن آنان باشد و این محل بنابر احادیث متواتر، جایی جز حکومت جهانی و عادلانه امام مهدی علیه السلام نیست.

۷. وجوه عقاید مشترک در اشعار سرایندهگان معاصر، اتفاقی نبوده است. این امر اولاً حاکی از تأثیرپذیری شاعران معاصر عرب و فارس از قرآن کریم و روایات متواتر و فرهنگ غنی شیعه است؛ زیرا تفاسیر آیات قرآنی و روایات متواتر در مورد امام مهدی علیه السلام به عنوان ارزشمندترین متون دینی، در طول تاریخ بالأخص در عصر معاصر منبع الهام بخش ادیبان در آفرینش‌های ادبی بوده است. ثانیاً بیشترین شاعران هردو زبان، ساکنین کشورهای ایران، عراق، لبنان، بحرین می‌باشند که دارای مذهب تشیع هستند.

منابع

قرآن کریم

- آل درویش، عبدالله حسن، مهدی الأمم ﷺ، بی جا: العقائد، ۲۰۱۱.
- آل طعمه، سلمان هادی، دیوان المديح والثناء فی محمد وآل بیته الثَّجباء، بیروت: مؤسسه الفكر الإسلامی، بی تا.
- _____، دیوان شیخ محسن أبوالحب، تحقیق جلیل کریم ابوالحب، نجف: مکتبة الحیدریه، ۱۳۸۵.
- ابن شعبه حرانی، حسین بن علی، تحف العقول، ترجمه محمد باقر کمره ای، مصحح: علی اکبر غفاری، تهران: کتابچی، بی تا.
- اسماعیلی، رضا، ملکوت کلمات (مجموعه شعر آیینی)، تهران: انجمن قلم ایران، ۱۳۹۰.
- _____، این مریم، همیشه (گزیده اشعار رضا اسماعیلی)، تهران: تکا، ۱۳۸۶.
- الإصفهانی، محمد حسین، الانوار القدسیة، قم: المعارف الاسلامیه، ۱۴۲۳.
- امین پور، قیصر، گزینہ اشعار، تهران: مروارید، ۱۳۹۰.
- بختیاری، نادر، هفتاد و سومین سر، تهران: تکا، ۱۳۸۷.
- تونه ای، مجتبی، موعود نامه (القبای مهدویت)، قم: مشهور، ۱۳۹۱.
- جمعی از نویسندگان حوزه، چشم به راه مهدی، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۸.
- حرّ عاملی، محمد بن حسن، إثبات الهداه بالنصوص والمعجزات، بیروت: أعلمی، ۱۴۲۵ ق.
- حکیمی، محمد رضا، ساحل خورشید، تهران: الحیاه، ۱۳۹۰.
- سبزواری، حمید، سرود سپیده، تهران: کیهان، ۱۳۶۸.
- سلیمان، کامل، روزگار رهایی، مترجم: علی اکبر مهدی پور، تهران: آفاق، ۱۳۸۱.
- شاهرخی متخلص به جذبه، محمود، اعجاز درد (مجموعه شعر شاهرخی)، تهران: تکا، ۱۳۸۶.
- شهریار، محمد حسین، دیوان شهریار، تهران: نگاه، ۱۳۸۷.
- الشیرازی، حسن، دیوان آیه الله الشہید السعید الإمام السید حسن الشیرازی، بیروت: مؤسسه البلاغ، ۲۰۰۵.
- صفارزاده، طاهره، دیدار صبح، تهران: پارس کتاب، ۱۳۸۴.
- عبداللهی، محمود، سیمای امام مهدی در شعر عربی، قم: مسجد مقدّس

- جمکران، ۱۳۸۴.
- عزیزی، احمد، *خواب میخک*، تهران: تکا، ۱۳۸۶.
- قائمی، محمد، *گزیده‌ای از سروده‌های محمدجواد قائمی*، تهران: فرهنگ صبا، ۱۳۸۹.
- قمی، عباس، *کلیات مفاتیح الجنان*، مترجم: حسن هرسینی تبریزی، تهران: علمی، ۱۳۴۵.
- کاشانی، مشفق، *بنجره‌ای به آفتاب*، تهران: سوره مهر، ۱۳۸۸ الف.
- _____، *خلوت انس* (شرح احوال و آثار و مکاتبات ادبی تنی چند از شاعران معاصر)، تهران: اطلاعات، ۱۳۸۸ ب.
- کاظمی، محمدکاظم، *ده شاعر انقلاب*، تهران: سوره مهر، ۱۳۹۰.
- کلینی، محمدبن یعقوب، *اصول کافی*، مترجم: سید جواد مصطفوی، تهران: فرهنگ اهل بیت علیهم‌السلام، بی‌تا.
- مجاهدی، محمدعلی، *یک صحرای جنون*، تهران: دارالصادقین، ۱۳۸۷.
- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، *مهدی موعود* (ترجمه جلد ۵۱ بحار الانوار)، مترجم: علی دوانی، تهران: اسلامیه، ۱۳۷۸.
- مردانی، نصراله، *مست برخاستگان*، تهران: تکا، ۱۳۸۶.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، *تفسیر نمونه*، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴.
- مؤید خراسانی، رضا، *چکامه‌ی عشق*، تهران: کتاب نشر، ۱۳۹۱.
- موسوی هندی، سیدرضا، *دیوان سیدرضا هندی و ابنا نه*، گردآورنده: هادی حسین موسوی، قم: مکتبه الحیدریه، ۱۳۸۸.
- موسوی گرمارودی، علی، *باغ سنگ*، تهران: تکا، ۱۳۸۶.
- میرسلیمی، جمشید، *بوی خوش انتظار*، تهران: پژوهنده، ۱۳۸۱.
- منتظر، محمد، *سروده‌های محمد منتظر*، تهران: جوان امروز، ۱۳۷۹.
- میرجهانی طباطبایی، سیدحسن، *الدرر المکنونه فی الإمام والإمامه وصفاته الجامعه*، تهران: مکتبه الصدر، ۱۳۸۸ ق.
- هراتی، سلمان، *از آسمان سبز*، تهران: سوره مهر، ۱۳۸۸.
- العزاوی، عباس اسماعیل، *الإمام المهدی فی الشعر العربی*، www.m-mahdi.net، ۱۴۲۸ ق.
- نورالدین، حسن جعفر، *الشخصیه الإمام المهدی علیه‌السلام فی الشعر العربی المعاصر*،

www.m-mahdi.net، ۱۴۲۹ ق.

- محمدی منفرد، بهروز، مشرق موعود، شماره پنجم، ۱۳۸۷.
- الموسوی، غفران، الانتظار الامام المهدی فی الشعر العربی، www.m-mahdi.info، ۲۰۱۲.
- الحکیم، رزاق، علی قراه فی کتاب علی بوابه النزع الأخير للدكتور عبد الهادی الحکیم، مؤسسه اعلامیه وطنیون www.fa.horaforex.com، ۲۰۱۳.
- مجله الانتظار (الانتظار مجله فصلیه تعنی بالشأن المهدوی)، شماره ۲، ۱۴۲۶ ق.
- _____، شماره ۳، ۱۴۲۶ ق.

زرشکن، لیلا: www.farsnews.com، ۱۳۹۰

شبکه العرفان الثقافی: www.alerfan.com

قاب قوسین: www.qabaqaosay.com

مکتبه دوروق الاهواز: www.ahwazbook.mihanblog.com

مؤسسه آفرینش های هنری آستان قدس رضوی: www.laqart.ir

ویکی پدیا: www.fa.m.wikipedia.org

www.rooykard.ir

